

ANDRZEJUS MAŁYSA – APIE GENEROLĄ ANTANĄ GELGAUDĄ

Andrzejaus Małysos monografijos *Generał Antoni Giełgud (1792–1831)*
(Działalność wojskowa, Oswięcim, 2016, 305 p.)
recenzija

Prof. dr. Virgilijus Pugačiauskas
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Monografija skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žymios didikų Gelgaudų giminės atstovo generolo Antano Gelgaudo, aukšto rango karininko, vieno svarbiausių 1831 m. sukilimo (nuo birželio iki liepos vidurio) Lietuvoje vadų, gyvenimui ir veiklai nušviesti. Tiesą pasakius, lenkų istorikai pastaruosius dešimtmečius itin domisi karo vadų asmenybėmis. Šiuo atveju kalbama apie *litwiną*, kuris Lenkijos karalystėje pakilo karjeros laiptais eidamas pulkininko ir generolo pareigas jos kariuomenėje, o vėliau įsitraukė į sukilimą kaip 2-osios pėstininkų divizijos ir lenkų korpuso vadas.

Istoriko Andrzejaus Małysos tyrimas sutelktas į A. Gelgaudo karinę karjerą, kuri 1812 m. prasidėjo ir 1831 m. liepos 13 d. tragiškai baigėsi savam krašte, Lietuvoje. Knygą sudaro penki skyriai, iš jų du, praktiškai apimantys pusę jos, skirti generolo vaidmeniui sukilime aptarti. Reikėtų pridurti, jog 1830–1831 m. sukilimo Lietuvoje istoriografija pasižymi tuo, kad, be negausių vietos istorikų darbų, matome gerokai daugiau kaimyninių valstybių (Lenkijos ir Baltarusijos) istorikų publikacijų¹.

---

¹ Feduszka J. Powstanie Listopadowie na Litwie i Żmudzi, Teka Kom. Hist., 2004, t. 1; Gorbaczowa O. Z historii powstania Listopadowego na Białorusi, Przegląd Historyczno-Wojskowy, 2003, nr. 2 (197); Ziółek J. Powstanie listopadowe na Litwie, *Powstanie listopadowe 1830–1831: dzieje wewnętrzne, militaria, Europa wobec powstania*, pod red. Władysława Zajewskiego, (wyd. 2), Warszawa, 1990, s. 391–411; Шпілўескі І. Т., Бабровіч Л. А. Сынхроністычная табліца падзей паўстання на Беларусі, Літве і Польшчы, ў 1830–1831 гг., Наш край, №. 10 (49); Гарбачова В. В. *Паўстанне 1830–1831 гадоў на Беларусі*, Мінск: БДУ, 2001.

Kaip ir dera knygoje karine tematika, joje gausu žemėlapių, tiesa, dauguma jų žinomi, nes buvo pateikti ankstesniuose istorikų darbuose. Vertingas smulkus krašto vietovių žemėlapis, kuriame tiksliai pažymėtas A. Gelgaudo korpuso žygio Lietuvoje maršrutas, rastas Varšuvos senųjų aktų archyvo fonduose. Iliustruota derinant šiandienos vaizdus ir to laikotarpio dokumentų nuotraukas, paveikslus. Tiesą pasakius, lieka neaišku, kodėl čia atsirado šiuolaikinės Vilniaus katedros nuotrauka (4 iliustr.), nes nerandame jokių ryškių sąsajų su nagrinėjama problema. Priede pateiktas Gelgaudų giminės genealoginis medis ir trys dainos – apie A. Gelgaudo stiklinę akį, jo mirtį ir rusų karių dainą, sukurtą Paneirių mūšio pergalei paminėti. Gausus įvairių Lenkijos ir užsienio (Lietuvos, Prancūzijos) archyvų ir bibliotekų rankraščių fondų sąrašas liudija autoriaus įdėtas pastangas ieškant naujų pirminių šaltinių.

Knyga sudaryta remiantis empirine prieiga, pasižyminčia faktų gausa. Tuo remiantis, chronologiniu principu konstruojamas klasikinis, detalus ir rišlus tekstas. Pirmajame skyriuje nagrinėjama Gelgaudų šeimos ir giminės genealogija ir jaunojo A. Gedgaudo karinės karjeros pradžia. Autorius pastebėjo, kad XVIII a. pabaigoje giminėje išryškėjo kariškių linija, turimas omenyje Antano dėdė Ignotas Gedgaudas (1755–1807), politikas ir kariškis. Deja, šeimos aprašyme pasigendame žinių apie patį tyrimo objektą, nes pasakojama apie tėvus, brolius ir seseris, pabaigoje netgi užsimenama apie Gelgaudų giminės britiškąją liniją iki šių dienų. Vis dėlto pastarąjį tekstą galima drąsiai vertinti kaip perteklinį, nepadedantį labiau atskleisti A. Gelgaudo gyvenimo tarpsnių. Priežastis paprasta – kaip apgailestaudamas pažymi autorius, paieškos archyvuose nedavė konkrečių rezultatų.

Antrajame skyriuje trumpai kalbama apie 20 metų jaunuolio sparčią karjerą prancūzmečio Lietuvoje, pirmiausia laikinosios valdžios struktūrose einant Vidaus reikalų komiteto patarėjo pareigas. Tačiau civilinė tarnyba ilgai netruko, kadangi nei karinio laipsnio, nei atitinkamos partitės neturintis ir apie karo veiksmus geriausiu atveju girdėjęs iš tėvo ar dėdės pasakojimų, jis, suteikus pulkininko laipsnį, paskiriamas Lietuvos reguliariosios kariuomenės 21-ojo pėstininkų pulko vadu.

Dėl naujų šaltinių stokos autoriui nepavyko išsamiau aptarti pulkininko asmenybės ir jo karo tarnybos patirties, tačiau plačiai nušviečiamas prancūzmečio politinis ir ypač karinis kontekstas, kuris, tiesą pasakius, yra išsamiai analizuotas tiek lietuvių, tiek kelių kartų lenkų istorikų (Bro-

niaus Dundulio, Maryjano Kukielio, Januszo Iwaszkiewicziaus, Dariuszo Nawroto) darbuose. Reikėtų pasakyti, kad šiuo atveju autorius nenaudoja lietuviškos istoriografijos, netgi leidinių prancūzų ir lenkų kalbomis². Jis, užsiminęs apie žinomus dalykus (pavyzdžiui, apie kariuomenės organizacines struktūras, vadų skyrimo principus ir nuostatus, rekrutų ėmimo taisykles, jų vykdymo eigą ir t. t.), nurodo ne istoriografines pozicijas, bet kažkodėl pateikia archyvinės nuorodas. Tai, kad lietuviškąją istoriografiją naudoti nėra sudėtinga, įrodo kitas lenkų istorikas D. Nawroto knygoje, išsamiai nušviečiančioje 1812 m. karo peripetijas Lietuvoje ir Lietuvos laikinosios valdžios veikimo aplinkybes³. Beje, A. Małyša šį darbą intensyviai eksploatavo savo tekste.

21-ojo pulko formavimo eiga aptariama labai fragmentiškai, o šiuo atveju būtų buvę vaizdžiau palyginti šį procesą su kitų pulkų organizavimo rezultatais. Tokia prieiga būtų suteikusi galimybę išplėtoti svarstymą apie A. Gelgaudo profesinius ir organizacinius gebėjimus.

Tolesnė tyrimo perspektyva siejama su pulko atsitraukimo iš Lietuvos aprašymu bendrame reguliariosios kariuomenės ir atskirų dalinių kontekste. Čia autoriui pavyko pateikti naujų svarbių detalių, rastų naujame šaltinyje – 18-ojo pėstininkų pulko vado pulkininko Aleksandro Chodkevičiaus korespondencijoje ir atsiminimuose. Kaip žinoma, A. Gelgaudo pulkas (30 karininkų ir 800 eilinių) traukėsi kartu.

Išsamiai aprašytas Modlino tvirtovės, kurioje buvo susitelkę daug lietuviškų dalinių, karių gyvenimas. Tiesa, vėl A. Gelgaudo ir jo vadovaujamo karinio dalinio veikla nušviečiama ganėtinai fragmentiškai bendrame Modlino tvirtovės gynybos, užsitęsusių beveik metus, aprašymo kontekste. Autorius pažymėjo, kad jaunasis vadas, neturintis išskirtinio talento ir gebėjimų, būdamas šalia kovose užgrūdintų lenkų, saksų, prancūzų karininkų, dalyvaudamas pratybose ir įgulos tarybos posėdžiuose, kuriuose buvo sprendžiamos tvirtovės gynybos problemos prieš apgulties sąlygomis, įgijo pradinės karinės patirties.

---

² Dundulis B. *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris, 1812. Publikuojami originalūs dokumentai lenkų kalba. *1812 metų Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai* (mokslinė redakcija, įvadinis straipsnis: „Lietuvos laikinoji vyriausybės komisija: sudėtis, struktūra ir veikla“), sudar. V. Pugačiauskas, Vilnius: LII, 2012.

³ Nawrot D. *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice, 2008.

Tolesnė A. Gelgaudo, kaip karininko, karjera po 4 mėnesių, praleistų nelaisvėje, Lenkijos karalystės kariuomenėje klostėsi itin palankiai. Autorius nuosekliai pasakoja, kaip jaunas karininkas tapo 3-iojo pėstininkų pulko vadu, o vėliau, palankiai susiklosčius aplinkybėms, – generolu, vadovujančiu 1-ajai pėstininkų brigadai. Skyrimo į pulko vado pareigas procedūrą lengvino dvi aplinkybės: pirmoji, Rusijos imperatorius leido priimti į tarnybą Lenkijos kariuomenėje karininkus iš lietuviškų gubernijų, antroji, Karinio organizacinio komiteto įkurtai specialiajai lietuvių karininkų komisijai vadovavo kunigaikštis Romualdas Giedraitis, 1812 m. ėjęs Lietuvos kariuomenės generalinio inspektoriaus pareigas.

26 metų pulkininko skyrimo brigados generolu istorija išties intriguojanti, juolab kad, palyginti su kitų pulkininkų, pristatytų paaukštinti, A. Gelgaudo nuopelnai buvo itin kuklūs. Autoriui pavyko atskleisti, kad vėl pasitarnavo palankiai susiklosčiusios aplinkybės – didžiojo kunigaikščio Konstantino nurodymas atleisti kovose užgrūdintus Napoleono laikų generolus, dėl ko susidarė aukštųjų karininkų stoka, ir noras disponuoti paaukštinti pristatyto karininko lojalumu. Į A. Gelgaudo asmenybę autorius bandė pasigilinti remdamasis amžininkų (Gabrielės Puzyninos ir Henryko Golejewskio, Jano Krukowieckio) atsiminimais, tačiau pastarųjų informacinis potencialas apsiribojo trumpais grafo išvaizdos komentarais (nešiojo porcelianinę akį) ir fragmentiškais žiniomis apie jo manieras ir įprotį žaisti kortomis su rusų karininkais.

Konstatavęs, kad A. Gelgaudas, kaip daugelis jo kolegų generolų, nepalankiai sutiko žinią apie sukilimo pradžią, kadangi kunigaikščio Konstantino valdymo sistema, nepaisant visų jos trūkumų, užtikrino ramybę ir puikias gyvenimo sąlygas, autorius pusę knygos skyrė sukilimo aptarimui. Iš tikrųjų jam pavyko atskleisti, kad Radome besibazuojančio dalinio vadą A. Gelgaudą prisijungti prie sukilėlių privertė jaunesniųjų karininkų, miesto gyventojų, ypač pijorų, mokyklos moksleivių aktyvus spaudimas. Keli miesto gyventojai pareikalavo netgi surengti teismo procesą generolui dėl lojalumo patriotinei iniciatyvai stokos.

A. Gelgaudo reali karinė patirtis, įgyta 1831 m. pradžioje mūšiuose su Rusijos kariuomene, nušviečiama išsamiai, atskleidžiant generolo sėkmingo vadovavimo peripetijas. Būtent dėl to, pasak autoriaus, jis buvo paskirtas 2-osios pėstininkų divizijos vadu. Vertindamas A. Gelgaudo gebėjimus, autorius pažymėjo, kad generolui, kaip stambaus dalinio vadui,

stigo vadovavimo įgūdžių ir energijos, priimdamas savarankiškus sprendimus, jis prarasdavo pasitikėjimą savimi ir elgdavosi pernelyg atsargiai. Sprendimas pasiūsti A. Gelgaudo diviziją į Lietuvą taip pat buvo priimtas generolui nedalyvaujant, o inicijavus generolui Henrykui Dembińskui, siekusiame, kad kariuomenės vadas paskirtų jį junginio, numatyto siūsti į pagalbą lietuvių sukilėliams, vadu.

Autorius generolo kompetencijas vadovauti žygiui į Lietuvą vertino kaip rimtą problemą. Tačiau pasiekta pergalė Raigarde prieš rusų generolą Dmitrijų Osten-Sakeną yra rimtas argumentas teigti, kad divizijos generolas vis dėlto turėjo gebėjimų savarankiškai vadovauti stambiam daliniui. Kita vertus, sukilimo metu susiklostė praktika šaukti karines tarybas, kuriose paprastai svarstomi ir priimami kariniai sprendimai. Šį vadovavimo būdą Lietuvoje naudojo A. Gelgaudas, todėl galima manyti, kad pasirinkta taktika ir strategija ne visada buvo vieno vado, o greičiau kolektyvinis sprendimas. Vertindamas žygio į Lietuvą eigą, istorikas pažymėjo, kad A. Gelgaudo pagalbininku paskirtas generolas H. Dembińskis buvo vertinamas kaip ambicingas ir karštakošis vadas, todėl tarp šių dviejų kariškių nuolatos vyko konkurencija.

Lenkų korpuso veikla nuo tada, kai jis įžengė į Lietuvą, nuo Vilniaus mūšio iki A. Gelgaudo mirties sukilimo apimtame krašte aprašoma mikroistorijos lygmeniu. Žiūrinti iš lietuvių istoriografijos pozicijų, šis naratyvas daugiausia atkartoja Felikso Sliesoriūno darbą „1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje“, parašytą prieš keturis dešimtmečius, kadangi daugeliu atvejų remtasi tais pačiais amžininkų atsiminimais ir istorikų tyrimais. Galima sakyti, F. Sliesoriūno empirinė medžiaga gausesnė, kadangi jis turėjo galimybę susipažinti su Rusijos karo istorijos archyve saugomais šaltiniais, kurie leido jam įvertinti rusų karinės vadovybės taktiką ir strategiją. Lenkų istoriko knygoje, savaime suprantama, aptariant karo veiksmų kontekstą, daugiau dėmesio skiriama A. Gelgaudo, kaip vado, kompetencijoms atskleisti ir įvertinti. Akcentuojamos korpuso vado padarytos klaidos sudėtingomis karo sąlygomis ir jo nuolatiniai nesutarimai su generolu H. Dembińskiu, išsamiai aptariamais A. Gelgaudo mirties aplinkybės.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad A. Małysa atliko įdomų ir vertingą mokslinį XIX a. pradžios karo buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje istorijos tyrimą, remdamasis generolo A. Gelgaudo asmenybe.

Tiesa, siekiant visapusiško profesionalumo, istorikui nederėjo visiškai ignoruoti lietuviškos istoriografijos⁴. Tačiau didžiausias šio darbo trūkumas yra tai, kad visiškai nepanaudoti 1830–1831 m. sukilimo dinamiką atskleidžiantys gausūs pirminiai šaltiniai, saugomi Lietuvos centriniam istorijos archyve. Būtent šiuose dokumentuose, iš kurių daug sužinoma apie sukilimo organizavimą, sukilėlių dalyvavimą su lenkų korpusu bendrose kovose ir korpuso kasdienį gyvenimą (kaip buvo apsirūpinama maistu, pašarais, šaudmenimis, kaip klostėsi santykiai su vietos gyventojais), būtų galima rasti papildomos medžiagos, kuri leistų formuluoti naujas įžvalgas, susijusias su A. Gelgaudo asmenybe, įvertinti jo vadovavimo gebėjimus, juoba žinant, kad autorius turėjo progą tai padaryti išanalizavęs prancūzmečio archyvinių fondų šaltinius.

Įteikta 2018 m. lapkričio 26 d.

---

⁴ Sliesoriūnas F. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, Mintis: 1977; Pugačiauskas V. Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas, *Lietuvos karai*, sudarė Gediminas Vitkus, Vilnius, 2014, p. 35–88; Pugačiauskas V. Lithuania and the 1830–1831 Uprising, *Wars of Lithuania*, edited by Gediminas Vitkus, Vilnius, 2014, p. 31–89.